

Tarptautinės patirties taikymo sudarant Lietuvos skurdo žemėlapi galimybės

Viginta Ivaškaitė, Romas Lazutka

(Vilniaus universitetas)

Įvadas

Skurdas – daugialypis fenomenas, kintantis erdvėje ir laike. Tai opi socialinė problema. Paprastai skurdo mažinimo strategijos remiasi šalies mastu apibendrintais duomenimis apie skurdą ir socialinę raidą, tačiau nėra atsižvelgiama į teritorines ypatybes, kurios slepia reikšmingus skurdo skirtumus. Nepaisant to, kad Lietuvoje kreipiamas didžiulis dėmesys šiai problemai, tačiau skurdo žemėlapio sudarymas, kaip socialinės politikos formavimo, vykdymo, vertinimo ir skleidimo instrumentas, dar niekuomet nebuvo taikomas.

Skurdo žemėlapio reikalingumą pagrįsti nesuku. Kadangi tai *teritorinis skurdo ir nelygybės vaizdavimas ir analizavimas*, jis padėtų identifikuoti turinčias vystymosi atsilikimų, skurstančias vietas. Daugelyje besivystančių šalių skurdo žemėlapiai vaidina svarbų vaidmenį perskirstant valstybines lėšas skurdo mažinimo tikslams, įtraukiant vyriausybės išlaidas infrastruktūrai, sveikatai, švietimui ir maitinimui (Minot N., 1998). Taigi žemėlapiu formavimas sudarytų galimybę koordinuoti ir skatinti partnerystę visų suinteresuotų ir atsakingų dalyvių, įgyvendinančių skurdo ir socialinės atskirties mažinimo politiką. Jis užpildytų spragas, kurios atsiranda socialinės raidos ir socialinės politikos analizę atliekant esamų pernelyg apibendrintų nacionalinės statistikos duomenų pagrindu. Be to, skurdo vaizdavimas žemėlapiu būtų daug suprantamesnis ne tik specialistams, bet ir plačiajai visuomenei.

Skurdo žemėlapiu sudarymas gali būti globalaus ir regioninio lygio bei gali įtraukti sritis šalies viduje (Benjamin D., 2003). Globalinio ar regioninio žemėlapiu sudarymui paprastai naudojami nacionalinio lygmens ar net platesni geografiniai kintamieji (šalių grupės). Skurdo žemėlapiu nacionaliniu lygiu sudarymas apima metodus, kurie leidžia pakankamą skurdo matavimo priemonių atskleidimą vietiniuose administraciniuose lygiuose ar mažuose geografiniuose vienetuose.

Pagrindinės rodiklių grupės. Kiekvienu atveju sudarant skurdo žemėlapi turi būti apsispręsta, kas bus vaizduojama žemėlapyje, t. y. kokio pobūdžio rodikliai. Tai gali būti tik skurdą charakterizuojantys rodikliai. Gali būti ir skurdo veiksnių bei jo įgyvendinimo priemonių rodikliai. Kuo rodiklių daugiau, tuo žemėlapis sudėtingesnis.

D. Bejamin (2003) pažymi, kad skurdo matavimo rodikliai gali būti grupuojami į keturias pagrindines kategorijas:

- **Ekonominiai.** Jie apima piniginius namų ūkių gerovės rodiklius, ypač maisto ir ne maisto suvartojimą, išlaidas ir pajamas. Šios priemonės pirmiausia naudojamos ekonomistų, tačiau daugelis NVO ir socialinės plėtros institucijų naudoja daugybę vartojimo ir pajamų rodiklių, įtraukdamos nepiniginius namų ūkių gerovės rodiklius, tokius kaip apsirūpinimas gamybiniais ištekliais ar ilgalaikio vartojimo priemonių turėjimas.
- **Socialiniai.** Jie apima kitus nepiniginius namų ūkių gerovės indikatorius, tokius kaip švietimo, sveikatos bei kitų pagrindinių paslaugų prieinamumas, mityba ir socialinis kapitalas.
- **Demografiniai.** Šie rodikliai apima namų ūkių struktūras pagal lytį, amžių, narių skaičių.
- **Pažeidžiamumo.** Šie rodikliai apima namų ūkio pažeidžiamumą (apsaugos nebuvimą) nuo sukretimų, kurie gali turėti įtaką skurdo būklei. Tai gali būti ir neigiama ekologinių sąlygų įtaka, ir kiti pavojai, tokie kaip fizinis nesaugumas, politiniai pokyčiai ir gyvenimo pasirinkimų rizikingumas.

Daugelis tyrimų rodo, kad skirtingos rodiklių sistemos gali parodyti skirtingą skurdo paplitimą ir skirtingą socialinę raidą.

Skurdo žemėlapio rodiklių lygmenys. Skurdo žemėlapis yra teritorinis skurdo rodiklių išdėstymas. Jeigu rodikliai yra pakankamai detalizuoti atitinkamai tuo lygmeniu, kuriuo juos norima išdėstyti teritoriškai, žemėlapio sudarymas nekelia jokių problemų. Deja, paprastai tik dalis skurdo rodiklių yra pakankamai detalizuoti teritoriniu pjuviu. Daugelis skurdo rodiklių yra agreguoti nacionaliniu lygmeniu, t. y. vidutiniai šalies rodikliai. Ypač tai pasakytina apie skurdo rodiklius, kurie skaičiuojami namų ūkių biudžetų tyrimų pagrindu. Pastarieji tyrimai yra atrankiniai, tik nedidelė dalis namų ūkių parenkami kaip reprezentuojantys visumą. Surenkama informacija yra pernelyg siaura, kad leistų disagreguoti duomenis smulkiau nei dabartinis skirstymas į šalies miesto ir kaimo vietas (Jesko H., Lanjow P., 1998). Taigi, jeigu norima skurdo lygį skaičiuoti ne kaip vidutinį šalyje, o pagal atskiras teritorijas, tuomet atrankos reprezentacija tampa nepakankama, duomenys nebepatikimi. Šios problemos sprendimas galimas didinant atranką, t. y. į tyrimą įtraukiant daugiau namų ūkių. Tačiau tai labai didina tyrimo kainą, nes kiekviena papildoma anketa, jos pildymas ir apdorojimas brangiai kainuoja.

Sudarant skurdo žemėlapius yra paplitęs Jesko H. ir kt. (1999) bei Elbers, Lanjow ir Lanjow (2001) išplėtotas namų ūkių biudžetų tyrimų ir gyventojų surašymo kombinavimo metodas. Gyventojų surašymo duomenys yra detalūs ir gali būti išdėstyti teritoriniu pjuviu. Tačiau juose pateikiama gana ribota informacija: nėra duomenų apie pajamų ir vartojimo išlaidų lygį, kas yra būtina skurdui nustatyti.

Taigi yra tikslinga taikant ekonometrines technikas kombinuoti namų ūkių tyrimų informaciją su išplėstinės apimties surašymu, panaudojant kiekvieno iš jų tą dalį, kuri tinka žemėlapio sudarymui (Elbers C. et al, 2001): iš vieno – skurdo rodiklius, iš kito – gyventojų bei namų ūkių detalizuotus rodiklius, kad būtų išvesti detalūs geografiniai skurdo rodikliai. Būtinios tam sąlygos:

- „tiek tyrimo, tiek surašymo anketose namų ūkiai turi būti grupuojami pagal tuos pačius kriterijus;
- tiek tyrimo, tiek surašymo duomenys turi atspindėti tą patį laikotarpį;
- surašymo duomenys turi atspindėti kuo smulkesnių teritorinių vienetų lygį“ (Jesko H. et al, 1999, p. 12).

Skirtingi skurdo žemėlapio sudarymo metodai. Dauguma skurdo žemėlapio sudarymo metodų priklauso nuo duomenų, gautų iš geografinės informacijos sistemų, kuriose rodiklių reikšmės yra fiksuotos pagal specifinį vietovių tinklėlį (Benjamin D., 2003). Skirtingos metodologijos naudojamos nustatant skurdžiai gyvenančius žmones bei įvertinant skurdo veiksnius. Jos apima ekonometrinius modelius, pragyvenimo priemonių analizes ir bendrus dalyvavimo įvertinimus (Benjamin D., 2003).

1. Ekonometrija paremtomis metodologijomis šis įvertinimas atliekamas daugiafunkcinės regresinės analizės ribose.
2. Pragyvenimo priemonių analizės metodas taiko ekspertų nuomos namų ūkių kategorizavimui pagal turimų išteklių struktūrą ir užsidirbimo pragyvenimui (pragyvenimo priemonių įgijimo) būdus, taip atskleidamas skurdo teritorinį išsidėstymą ir to išsidėstymo veiksnius.
3. Dalyvavimo analizės metodu iš respondentų atsakymų išaiškinami jų pačių sukurti skurdo apibrėžimai kartu su teritoriniu jo išsidėstymu bei išsidėstymo veiksniais.

Skurdo žemėlapio sudarymo veiksniai. Žemėlapio sudarymas atliekamas daugelio institucijų ir individų, pradedant tarptautinėmis organizacijomis, šalių vyriausybėmis ir baigiant NVO ir individualiais tyrėjais. Kiekvienas jų gali remtis skirtingomis idėjomis, disponuoti skirtingomis analitinėmis ir finansinėmis galimybėmis. Tačiau bet kuriuo atveju skurdo žemėlapio sudarymo metodologijos pasirinkimą, kaip teigia D. Benjamin (2003), lemia penki elementai ar veiksniai: žemėlapio tikslas ar paskirtis, institucijos ar specialisto skurdo samprata, duomenų prieinamumas, analizės galimybės, žemėlapio sudarymui skiriami ištekliai arba kaina.

Tikslas. Specialistai, planuodami ir įgyvendinami skurdo žemėlapių sudarymą, gali apsibrėžti vieną ar keletą tikslų. Kiekvienas iš šių tikslų diktuoja atitinkamą metodologiją. Socialinės politikos tikslais sudaromi žemėlapiai reikalauja didesnio tikslumo ir specifinių rodiklių, kadangi nuo to priklauso daugelio žmonių gerovė (Benjamin D., 2003). Bendram pažinimui skirtuose žemėlapuose toleruojamos platesnės klaidų ribos. Vadinasi, su skurdo žemėlapių tikslu tiesiogiai susijusi paklaidų problema.

Skurdo sampratos vaidmuo. Socialinių tyrimų specialistai turi skirtingas skurdo sampratas, kurios lemia metodologijos pasirinkimą. Šios nuomonės dažnai siejamos su profesinėmis disciplinomis. Ekonomistai paprastai pirmenybę teikia vartojimu besiremiančiais rodikliais ir ekonominės analizės metodais. Sociologai ir antropologai dažniau renkasi atvejo tyrimus ar dalyvumo požiūrį. NVO taiko metodikas, kurios labiau tinka jų atliekamam darbui ir supratimui. Nacionalinės statistikos institucijos tradiciškai labiau pasitiki statistiniais metodais (Benjamin D., 2003). Tačiau pastaruoju laikotarpiu pirmenybę vis dažniau teikiama tarpinstituciniam bendradarbiavimui.

Duomenų prieinamumas yra pagrindinis žemėlapių sudarymo metodo pasirinkimo apribojimas. Šis apribojimas turi du aspektus: duomenų egzistavimas ir prieinamumas prie šių duomenų (Benjamin D., 2003). Atskirų mažų teritorinių vienetų įvertinimo metodas gana dažnai naudojamas renkant reikalingus duomenis apie vietovę ir jis pranašus tuo, jog naudojami jau egzistuojantys duomenys (A User's Guide to Poverty and Social Impact Analysis, 2003). Tačiau daugelis neišsivysčiusių šalių, kurioms kaip tik aktualus žemėlapių sudarymas, neturi surašymų bei namų ūkių tyrimų. Surinkti tokias duomenų bazes yra brangu, taigi tokie tyrimai nėra dažnai kartojami. Kai kombinuojamas duomenų bazės, specialistai taip gali susidurti su duomenų bazių vienalaikiškumo problemomis.

Priejimas prie jau egzistuojančių duomenų sudaro kliūtis daugeliui skurdo žemėlapių sudarymo metodologijų. Namų ūkių ir surašymo duomenys yra jautriausias informacijos tipas ir dėl esamų individualių duomenų apsaugos principų daugelis šalių pagrįstai nenori teikti tų duomenų pašalinėms institucijoms ar tyrėjams. Pagrindinė problema yra ta, kad duomenys teritoriniu aspektu dažnai yra neišsamūs, ypač šalies regioninio tyrimo.

Analizės galimybės yra dar viena problema. Pavyzdžiui, Pasaulio banko skurdo žemėlapių sudarymo grupė yra sukūrusi sudėtingą ekonometrinį mažos vietovės įvertinimo modelį kaip standartą, kiek įmanoma palankesni to modelio vartotojams (Henninger N., Snel M., 2002). Tačiau tokio modelio naudojimas ir jo taikymo rezultatų interpretavimas reikalauja tam tikro statistinio ir ekonometrinio išsilavinimo. Mažiau patyrusiems praktikams (tokiems kaip NVO atstovai, kurie dažniausiai remiasi kokybiniais tyrimais) pagrindinio statistinio ar ekonometrinio išsilavinimo trūkumas neleidžia naudotis kiekybiniais metodais.

Kaina atspindi galutinį ir dažniausiai pagrindinį žemėlapių sudarymo metodo pasirinkimo apribojimą. Iš esmės kuo daugiau surinkta duomenų ir kuo sudėtingesnė analizė, tuo brangesnis tampa žemėlapių sudarymas. Kaina apima ir laiką, skirtą duomenims rinkti, apibendrinti ir analizuoti.

Skurdo žemėlapių naudojimo klaidos. Skurdo žemėlapiai, kuriuose atspindėtas skurdo teritorinis paplitimas, gali tarnauti kaip naudinga pažintinė priemonė kuriant ir atspindint skirtingų rodiklių sistemų ryšius. Tačiau tai gali nulemti klaidas interpretuojant priežastinius ryšius tarp kintamųjų. Skurdo žemėlapiai nebūtinai atspindi priežastinį ryšį, kuris atrodo stiprus vizualiai. Neteisinga žemėlapyje atspindimų rodiklių priežastingumo interpretacija gali sąlygoti rimtas socialinės politikos ir analitinės klaidas (Benjamin D., 2003). Priežastiniams ryšiams rasti reikalinga daugiafunkcinė regresinė analizė.

Tarptautinių organizacijų taikomi socialinę padėtį charakterizuojantys rodikliai, jų sistemos. Europos Sąjungos socialinės aprėpties rodikliai. Stokholmo susitikime Europos Taryboje 2001 m. kovo mėn. vyriausybės, valstybių vadovai įgaliojo Tarybą nustatyti bendrai priimtinus socialinės aprėpties rodiklius iki minėtų metų pabaigos. Šie rodikliai turėtų leisti mažinti skurdą iki 2010, gerinti supratimą apie skurdą ir socialinę atskirtį Europoje ir identifikuoti bei keisti gera praktika.

Rodikliai turi įvertinti daugiadimensinę socialinės atskirties prigimtį. Socialinės apsaugos komitetas teigia, kad šie rodikliai turi būti prioretizuojami pagal tris lygius (Report on Indicators in the field of poverty and social exclusion, 2001). Pirminiai rodikliai apima ribotą skaičių svarbiausių rodiklių, kurie atskleidžia plačiausių sričių svarbiausius elementus, sukeliančius socialinę atskirtį (pajamų pasiskirstymas, nuolatinės mažos pajamos, ilgalaikio nedarbo lygis, būsima tikėtina gyvenimo trukmė ir kt.). Antriniai rodikliai palaiko šiuos svarbiausius rodiklius ir parodo kitas problemos dimensijas (mažų pajamų lygis prieš transferus, labai ilgalaikio nedarbo lygis ir kt.). Tretiniai rodikliai – tie, kuriuos šalys narės nusprendė įtraukti savo nacionaliniu lygmeniu, norėdamos nušviesti ypatumus specifinėse srityse ir padėti interpretuoti pirminius ir antrinius rodiklius. Šie rodikliai nėra harmonizuojami ES lygmeniu.

Jungtinių Tautų taikomi socialiniai rodikliai. Pastarąjį dešimtmetį Jungtinės Tautos išplėtojo Žmogaus socialinės raidos koncepciją. Jos pagrindu sukurta ir specifinė skurdo rodiklių sistema. Apibendrinantis rodiklis vadinamas žmogaus socialinės raidos skurdo indeksu (ŽSRSI) (angliškai HPI - *Human Poverty Index*).

Žmogaus socialinės raidos skurdo indeksu (įvestas 1997) bandoma aprėpti įvairius skurdo aspektus, kurie susiję su žmogaus socialine raida. ŽSRSI apima keturias dimensijas (Human Development Indicators, 2002): gyvenimo trukmę, žinias (išsilavinimą), materialines gyvenimo sąlygas, dalyvavimą. Suprantama, kad skirtingos pažangos šalyse skurdas pagal kiekvieną iš išvardintų dimensijų yra labai skirtingas. Todėl neįmanoma parinkti universalios skurdo išraiškos rodiklių visoms šalims. Kita vertus, jeigu būtų taikomi skirtingi rodikliai kiekvienai šaliai, tuomet būtų neįmanomas jo tarptautinis palyginimas. Todėl einama kompromiso keliu – taikomi du indeksai (Calculating the Human Development Indices, 2002): ŽSRSI-1, ir ŽSRSI-2.

ŽSRSI-1 taikomas besivystančioms šalims. Jis apima tris pagrindines gyvenimo sritis: tikėtina dalis žmonių (procentais), kurie miršta iki 40 metų amžiaus; neraštingų suaugusių žmonių dalis iš bendro jų skaičiaus (procentais); gyvenimo standartų rodiklis, kuris savo ruožtu sudarytas iš trijų dalinių rodiklių: dalis gyventojų, kuriems neprieinama sveikatos apsauga, dalis gyventojų, kuriems neprieinamas švarus vanduo, nepakankamai maitinamų vaikų iki penkerių metų amžiaus procentas). Dėl duomenų stokos ketvirtas rodiklis (dalyvavimas-atskirtis) į ŽSRSI-1 neįtraukiamas.

ŽSRSI-2 taikomas industrinėms šalims. Jis sudarytas iš keturių rodiklių: tikėtina dalis žmonių (procentais), kurie miršta iki 60 metų amžiaus; funkcionaliai neraštingų suaugusių žmonių dalis iš bendro jų skaičiaus (procentais); gyvenimo standartų rodiklis (dalis gyventojų, kurių pajamos yra mažesnės už 50 procentų šalies vidutinių pajamų); ilgalaikių bedarbių dalis (procentais) bendrame darbo jėgos skaičiuje.

Pasaulio banko taikomi skurdo rodikliai. Pasaulio bankas skurdo analizei konkrečioje šalyje visuomet taiko skurdo ribas, paremtas tos visuomenės normomis. Tuo tarpu įvertinant skurdo paplitimą visame pasaulyje turi būti taikoma ir bendrais vienetais visose šalyse išreiškiama ta pati standartinė skurdo riba. Pasaulio bankas globaliam duomenų surinkimui ir palyginimui taiko standartines – 1 ir 2 dolerių per dieną – ribas, 1993 m. perkamojo pajėgumo pariteto terminais (Purchasing Power Parity (PPP)), kur PPP matuoja santykinį valiutų pirkimo pajėgumą skirtingose šalyse (Attacking Poverty, 2002).

Pasaulio bankas pristato darbą ir apie nepinigines skurdo dimensijas (Attacking Poverty, 2002). Tai apima aukštos kokybės ir tarpusavyje palyginamų švietimo, sveikatos, paslaugų ir infrastruktūros prieinamumo indikatorių rinkinį. Darbas apima ir paiešką naujų rodiklių, skirtų skurdo dimensijoms – pvz., rizika, pažeidžiamumas, socialinė atskirtis, socialinio kapitalo prieinamumas. Taip skurdo rodikliai atspindi jo daugiamatiškumą. Asmuo gali būti skurstantis pagal vieną dimensiją (tarkime, pagal pajamas), tačiau gali būti neskurstantis pagal kitą (tarkime, sveikatos) dimensiją. Blogiausia, kai asmuo skursta pagal keletą skurdo dimensijų tuo pačiu metu.

Plėsdamas skurdo rodiklių ribas, Pasaulio bankas siūlo integruoti duomenis iš atrankinių tyrimų bei informaciją, gaunamą daugiau bendro dalyvavimo technikomis, dažniausiai leidžiančiomis geriau suprasti, kodėl programos veikia ar neveikia. Bendro dalyvavimo požiūriai iliustruoja rizikos ir pažeidžiamumo prigimtį: kokią įtaką skurdui daro kultūriniai veiksniai ir etniškumas, kaip socialinė atskirtis apriboja žmonių dalyvavimą ir kaip tokio dalyvavimo barjerai gali būti panaikinti.

OECD taikomi socialiniai rodikliai. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (OECD) socialinių rodiklių sąrašas buvo parengtas jau 1980 metais, tačiau laikui bėgant šių rodiklių nebepakako ir buvo įsipareigota sukurti naują socialinių rodiklių sistemą. 2001 metais pasirodė naujasis OECD socialinių rodiklių sąrašas, apimantis jau 45 rodiklius. Šie indikatoriai plačiai apžvelgia įvairias socialinės politikos sritis. Jie skirstomi į 3 kategorijas (OECD Social Indicators, 2002):

1. **Situacijos/konteksto.** Šie indikatoriai yra socialinės politikos pagrindas, tačiau nėra kuriami politikos tikslams, išskyrus ilgalaikę perspektyvą. Vis dėlto jie yra svarbūs socialinės politikos vystymosi konteksto supratimui, jie parodo nacionalinius socialinių tendencijų skirtumus. Situacijos/konteksto indikatoriai yra: nacionalinės pajamos, skyrybų lygis, fertumo lygis, pabėgėlių skaičius, vieno iš tėvų namų skaičius, užsienio piliečių populiacijos dydis ir kiti.
2. **Socialinio statuso.** Jie apibendrina socialines sąlygas, į kurias yra labiausiai orientuota socialinė politika.
3. **Visuomenės atspindėjimo.** Šie indikatoriai iliustruoja, kokie visuomenės veiksmai gali lemti socialinio statuso indikatorius. Dauguma jų – vyriausybės politika, tačiau gali būti naudingas ir platesnis visuomenės veiksmo supratimas, pvz., atskirų individų ar šeimų veiksmai prižiūrint senokus ir vaikus.

Socialinio statuso ir visuomenės atspindėjimo indikatoriai yra kategorizuojami į keturias plačias, tarpusavyje susijusias socialinės politikos sritis (OECD Social Indicators, 2002):

- *Savarankiškumo/ekonominės nepriklausomybės.* Savarankiškumo didinimas yra minimas kaip pagrindinis socialinės politikos tikslas.
- *Lygybės/teisingumo.* Šiame kontekste tai atspindi rezultatų ar pasekmių lygybę.
- *Sveikatos.* Svarbus sveikatos apsaugos sistemų tikslas – populiacijos sveikatos lygio gerinimas.
- *Socialinės sanglaudos.* Reikia paminėti, kad šalis nėra iki galo sutarusios dėl tikslo socialinės sanglaudos apibrėžimo.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Remiantis įprastais skurdo tyrimais dažniausiai gaunami vidutiniai skurdo rodikliai šalies mastu, nėra atsižvelgiama į teritorines ypatybes, slepiančias reikšmingus skurdo skirtumus. Pavyzdžiui, vienuose rajonuose gyvena daugiau miesto gyventojų, kituose – kaimo, taigi, suprantama, kad ir skurdas pagal socialines-ekonominės veiklas bus nevienodas, juk kaimuose yra daugiau žmonių, užsiimančių žemdirbyste, nei miestuose. Kadangi teritoriniai skurdo tyrimai yra labai brangūs, ieškoma būdų, kaip netiesiogiai įvertinti teritorinį skurdo pasiskirstymą.

Reikia paminėti, kad skurdo žemėlapiui paplitę daugiau „trečiojo“ pasaulio šalyse, tokiose kaip Vietnamas, Liberija, Burkina Faso, Marokas, Uganda, Malaizija, Nigerija, Indonezija, Malavi, Kenija ir kitose, tačiau pastaruoju metu skurdo žemėlapiui naudingumu domisi ir labiau pažengusios pasaulio šalys. Lietuvoje skurdo žemėlapis dar niekuomet nebuvo sudarytas, o juo labiau pritaikytas, nors tokio žemėlapiui nauda vis labiau pripažįstama. Rengiantis Lietuvos skurdo žemėlapiui sudarymui, pirmiausia reikia išanalizuoti, ar Lietuvoje esami tyrimai/duomenų bazės yra tam tinkami. Kadangi tarptautinėje praktikoje labiausiai paplitęs Jesko ir kt. (1999) bei Elbers, Lanjow ir Lanjow (2001) išplėtotas surašymo ir namų ūkių biudžetų tyrimo duomenų kombinavimas, šis darbas orientuotas į minėtų tyrimų analizę.

Taigi pagrindinis **darbo tikslas** – *išanalizuoti, ar Lietuvoje atliekamų tyrimų duomenų pakanka šalies skurdo žemėlapiui sudaryti.*

Šio tikslo buvo siekiama šiais **uždaviniais**:

1. Išnagrinėti namų ūkių biudžetų tyrimo duomenų grupavimą, skelbimo tvarkaraštį.
2. Išnagrinėti visuotinio gyventojų ir būstų surašymo anketą, duomenų grupavimą, skelbimo tvarkaraštį.
3. Pasirinkti šalies teritorinį ar administracinį lygmenį, kuriuo remiantis bus sudaromas skurdo žemėlapis.
4. Išnagrinėti visuotinio gyventojų ir būstų surašymo bei namų ūkių biudžetų tyrimo duomenų tarpusavio suderinamumą, gyventojų aprėptį.
5. Jungti skelbiamus visuotinio gyventojų ir būstų surašymo bei namų ūkių biudžetų tyrimo rezultatus pagal penkis santykinio skurdo aspektus: gyvenamąją vietą, socialinę-ekonominę grupę, amžių, namų ūkio tipą ir vaikų skaičių namų ūkyje.
6. Remiantis subjektyviais skurdo vertinimais apie gyvenamąją vietą, socialinę-ekonominę grupę ir namų ūkio tipą, jungti skelbiamus visuotinio gyventojų ir būstų surašymo bei namų ūkių biudžetų tyrimo rezultatus.

1. Metodika

Šiame *aprašomajame* darbe, kuriuo siekiama išanalizuoti, ar Lietuvoje atliekamų tyrimų duomenų pakanka šalies skurdo žemėlapiui sudaryti, buvo taikomi šie **metodai**:

- namų ūkių biudžetų tyrimo ypatybių analizė;
- visuotinio gyventojų ir būstų surašymo ypatybių analizė;
- skurdo žemėlapio sudarymo lygių analizė;
- tyrimų tarpusavio suderinamumui naudojamos statistinės informacijos analizė;
- namų ūkių biudžetų tyrimo bei visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenų derinimas;
- tyrimų (namų ūkio biudžetų tyrimo ir visuotinio gyventojų ir būstų surašymo) duomenų pateikimas iliustraciniais bei jungimo tikslais;
- skurdo žemėlapių sudarymas naujai gautų duomenų pagrindu, šių žemėlapių pateikimas ir analizė.

Pagrindinis šio darbo metodas – namų ūkių biudžetų tyrimo bei visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenų derinimas.

Pagrindinės sąvokos

Kaip jau minėta anksčiau, *skurdo žemėlapis* šiame darbe apibrėžiamas kaip teritorinis skurdo vaizdavimas ir analizė.

Skurdo žemėlapių sudarymui yra taikomi skurdo rodikliai, kurie apskaičiuojami remiantis santykinio ir subjektyvaus skurdo ribomis (Namų ūkių pajamos ir išlaidos, 2003).

Santykinė skurdo riba susiejama su tam tikrais pajamų arba išlaidų vidutiniais rodikliais (dažniausiai – vidurkiu, arba mediana). Lietuvoje jie apskaičiuojami kaip 50 procentų vidutinių vartojimo išlaidų. Ši skurdo riba visiškai priklauso nuo išlaidų pasiskirstymo visuomenėje ir kinta tiek keičiantis gyventojų pasiskirstymui pagal gyvenimo lygį, tiek augant ar smunkant vidutiniam gyvenimo lygiui šalyje.

Subjektyvi skurdo riba nustatoma klausiant respondentų, kokios pinigų sumos jiems užtektų minimaliems poreikiams patenkinti. Paprastai subjektyvi skurdo riba yra daug aukštesnė negu kitais metodais apskaičiuota skurdo riba, kadangi ji nustatoma tiriant skirtingo dydžio pajamas turinčius asmenis, o turtingųjų minimalūs poreikiai yra gerokai didesni negu skurstančių asmenų.

2. Skurdo žemėlapių sudarymo galimybių analizė

2.1. Namų ūkių biudžetų tyrimo ypatumų analizė. Statistikos departamentas nuo 1996 m. sausio 1 d. atlieka namų ūkių biudžetų tyrimą (toliau NŪBT). Tyrimo tikslas – „gauti patikimą informaciją apie namų ūkių gyvenimo lygį, t. y. vartojimo išlaidas, pajamas, jų struktūrą, gyvenimo sąlygas, apsirūpinimą ilgalaikio naudojimo daiktais ir pan., taip pat informaciją, būtiną nustatant vartojimo kainų indekso svorius“ (Namų ūkių pajamos ir išlaidos 2001, 2001a, p. 5). Namų ūkių biudžetų tyrimo objektas yra privatus namų ūkis. Tuo tarpu valstybės išlaikomi asmenys, gyvenantys senelių namuose, esantys įkalinimo įstaigose, tarnaujantys armijoje ir pan., nepriskiriami prie namų ūkių narių ir nėra tiriami. Per metus šiame tyrime dalyvauja apie 8 tūkstančius namų ūkių (t. y. apie 660 namų ūkių per mėnesį). Remiantis gyventojų registru namų ūkiai atrenkami atsitiktinių imčių metodu. Tokia atranka siekiama užtikrinti, kad visų visuomenės sluoksnių atstovai turėtų vienodas galimybes būti atrinkti tyrimui. Jau atrinkti tyrimui namų ūkiai dalyvauja jame vieną mėnesį, o po to keičiami naujais.

Namų ūkių biudžetų tyrime taikomi du skirtingi informacijos gavimo metodai (Namų ūkių biudžetų tyrimo rezultatai: sausis-rugsėjis, 2001b) – apklausos, kurią vykdo apklausėjas, ir savanoriškos registracijos, kai tam tikrus duomenis (pvz., informaciją apie pinigines išlaidas, nemokamai gautas prekes ir paslaugas, ūkininkavimo rezultatus) respondentai patys surašo specialiuose tyrimo dokumentuose.

Duomenų grupavimas

Namų ūkių biudžetų tyrimo publikacijose disponuojamų pajamų, vartojimo išlaidų ir jų struktūrų, ilgalaikio naudojimo prietaisų, santykinio ir subjektyvaus skurdo bei kiti duomenys pateikiami pagal: namų ūkių gyvenamąją vietovę; namų ūkių tipą; namų ūkių galvos socialinę-ekonominę grupę; namų ūkių galvos išsilavinimą; namų ūkių galvos lytį; vaikų iki 18 metų namų ūkyje skaičių; namų ūkių narių amžių ir lytį. Be to, parodomi skirtumai deciliuose ir palyginami skirtingų metų duomenys.

2.2. Visuotinio gyventojų ir būstų 2001m. surašymo ypatumų analizė. Parengus reikalingą teisinį pagrindą, surašymas Lietuvoje atliktas 2001 m. balandžio mėn. „Lietuvos Respublikos gyventojų skaičiui ir pasiskirstymui gyvenamosiose vietovėse ir administraciniuose teritorijų vienetuose bei gyventojų demografinėi, socialinei ekonominei sudėčiai nustatyti, duomenims apie būstus ir jų kokybę gauti“ (Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojų surašymai Lietuvoje, 2000, p. 8). Surašymo objektu laikomi „visi nuolat Lietuvos Respublikos teritorijoje gyvenantys ar užsienyje esantys Lietuvos Respublikos piliečiai, kitų valstybių piliečiai ir asmenys be pilietybės, turintys leidimus nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje ir nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikos teritorijoje ilgiau kaip vienerius metus, visų nuosavybės formų pastatai ir juose esantys būstai“ (Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojų surašymai Lietuvoje, 2000, p. 8). Gyventojai buvo surašomi naudojant apklausą lankant būstus. Daugumoje surašymo apylinkių surašymas buvo vykdomas aštuonias dienas, kitose užtruko 10 dienų. Kadangi ne visi asmenys dėl vienokių ar kitokių priežasčių buvo surašyti per tą laiką, jiems buvo sudarytos sąlygos užsirašyti vėliau.

Surašymo anketa ir duomenų grupavimas

Surašymo lapas – klausimai, į kuriuos turėjo atsakyti gyventojai – parengtas atsisižvelgiantį Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisijos (EEK) ir Eurostato (Europos Bendrijų statistikos tarnybos) rekomendacijas 2000-ųjų metų gyventojų ir būstų surašymams EEK regiono šalyse (Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojų surašymai Lietuvoje, 2000). Duomenys grupuojami ir skelbiami bendri šalyje bei pagal administracinius teritorijos vienetus: apskritis, savivaldybės, miestus ir kitas gyvenamąsias vietas.

Surašymo anketos duomenys leidžia apžvelgti gyventojų bei būstų ir jų kokybės charakteristikas. Šiame darbe naudojami gyventojų duomenys, o tiksliau, demografiniai bei šeimų sudėties, kurie yra jungiami su NŪBT išskirtais santykinio ir subjektyvaus skurdo rodikliais.

2.3. Šalies teritoriniai ir administraciniai lygmenys žemėlapiui sudaryti. Žemėlapi tikslinga sudaryti pagal administracinius vienetus, nes jų mastu galimi pagrindiniai sprendimai dėl išteklių paskirstymo ir skurdo mažinimo priemonių taikymo. Lietuvos Respublikos teritorija suskirstyta į administracinius vienetus, kurie sudaryti iš gyvenamųjų teritorijų. Lietuvos teritoriniai administraciniai vienetai – tai apskritys, savivaldybės ir seniūnijos.

Norint detaliai pažinti skurdo paplitimą, skurdo žemėlapiui sudaryti būtų labai tinkamas seniūnijos lygmuo, nes tipiškos rajonų savivaldybės turi miesto (rajono centro) ir kaimo teritorijas. Tačiau miestų seniūnijos vienur labai didelės (Vilniaus seniūnijos), kitur jų nėra (pvz., Klaipėdoje). Kita vertus, socialinei padėčiai atskirose seniūnijose centrinė valdžia neturi tiesioginės įtakos, todėl toks žemėlapis būtų naudingas savivaldybėms.

Savivaldybės lygmuo būtų tinkamas centrinės valdžios socialinei politikai, nes ji gali daryti įtaką padėčiai savivaldybėse naudojama valstybės investicines programas ir skirdama dotacijas savivaldybių biudžetams. Tačiau galimos ir tam tikros problemos: savivaldybių socialiniai ekonominiai rodikliai priklauso nuo jų teritorijų dydžio. Jeigu regionas yra mažas, socialinė ekonominė plėtra gali priklausyti nuo tam tikrų, tik jam būdingų aplinkybių (pvz., Palanga yra kurortas, Visaginas – elektrinės miestas).

Apskričių lygmuo atspindi tolygesnį teritorijų suskirstymą pagal socialinę ir ekonominę plėtrą, tačiau šis lygmuo per daug agreguotas, jame neatsispindi savivaldybių socialinės politikos galimybės.

Taigi savivaldybių lygmeniu sudarytas skurdo žemėlapis Lietuvoje būtų priimtinausias socialinei politikai įgyvendinti.

2.4. Duomenų tarpusavio suderinamumo analizė. Kaip jau minėjau anksčiau, sudarant skurdo žemėlapius tarptautinėje praktikoje paplitęs namų ūkių biudžetų tyrimo, kuris šiame darbe yra pagrindinis, ir gyventojų surašymo kombinavimo metodas. Šių dviejų tyrimų jungimas leidžia panaudoti namų ūkių biudžetų tyrimo skurdo rodiklius bei visuotinio gyventojų ir būstų surašymo detalizuotus duomenis, parodant skurdo teritorinį pasiskirstymą pagal savivaldybes. Atsižvelgiant į tai, kad visuotinis surašymas įvyko 2001 metais, buvo naudojami ir tų pačių metų namų ūkių biudžetų tyrimo duomenys. Tuo siekiama kuo tiksliau atspindėti skurdo paplitimą 2001 metais. Dėl kai kurių skurdo charakteristikų nebuvimo kombinuojant duomenis buvo naudojamas ir 2002 m. NŪBT.

Gyventojų aprėptis

2001 metais namų ūkių biudžetų tyrimui buvo atrinkta 10560 namų ūkių. Iš jų tyrime dalyvavo 8001. Žinant, kad vidutinis namų ūkis 2001 m. sudarė 2,6 gyventojų, reprezentuojanti atranka apėmė apie 20803 gyventojus, t. y. tik apie 0,6% Lietuvos gyventojų populiacijos.

Namų ūkių biudžetų duomenų patikimumas gali kiek nukentėti dėl palyginti nedidelės imties (todėl smulkiau skaidyti duomenis yra nebeatikima) bei dėl būtinumo anketą pildyti labai kruopščiai. Paprastai tam reikalinga skirti papildomo laiko, o labiau užimti žmonės (neretai ir turtingesni) atsisako pildyti anketą. Dar vienas iš atsisakymo motyvų – nenoras pateikti gaunamų didelių pajamų. Taigi duomenys išsamiai neatspindi visų visuomenės sluoksnių. Reikia paminėti, jog už anketos pildymą yra mokama 15 Lt. kas mėnesį, o tai gali skatinti skurdžiau gyvenančiuosius sutikti dalyvauti tyrime dėl papildomų pajamų.

Visuotinio gyventojų ir būstų surašymo metu apimama visa Lietuvos gyventojų populiacija, t. y. „surašomas kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis, nuolat gyvenantis Lietuvos Respublikos teritorijoje arba esantis užsienyje iki vienerių metų, kitos valstybės pilietis arba asmuo be pilietybės, turintis leidimą laikinai arba nuolat gyventi Lietuvoje ir gyvenantis Lietuvos Respublikos teritorijoje ilgiau kaip vienerius metus“ (Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojų surašymai Lietuvoje, 2000, p. 8). Surašomi tiek gyvenantys instituciniuose namuose (senelių, vaikų globos, kūdikių, nakvynės namuose, vienuolynuose, pataisos darbų įstaigose, areštines, kareivines ir kt.), tiek elgetaujantys asmenys. Kadangi neatsakiusių į kai kuriuos klausimus ar sugadintų anketų procentas labai mažas, šie duomenys atspindi visų Lietuvos gyventojų charakteristikas (3483972 žmonės).

Duomenų suderinamumas

Šiame darbe buvo naudojami NŪBT išskirti santykinio ir subjektyvaus skurdo rodikliai pagal įvairias gyventojų grupes, kurie buvo jungiami su visuotinio surašymo charakteristikomis.

Lentelė. Skurdo rodiklių suderinamumas

Apibūdinimas	Duomenys prieinami		
	Namų ūkių biudžetų tyrime		Visuotinis gyventojų ir būstų surašymas
	Santykinis skurdas	Subjektyvus skurdas	
Gyvenamoji vieta:	x	x	x
mieste:	x	x	x
iš jų didžiuosiuose miestuose	x	x	x
kituose miestuose	x	x	x
kaime	x	x	x
Namų ūkio galvos išsilavinimas	x	-	
Namų ūkio galvos lytis	x	-	
Namų ūkio galvos socialinė ekonominė grupė:	2x	2x	x(gyv.sk.)
žemdirbiai	2x	2x	x(gyv.sk.)
sandomieji darbuotojai	2x	2x	x(gyv.sk.)
dirbantys sau, darbdaviai	2x	2x	x(gyv.sk.)
pensininkai	2x	2x	x(gyv.sk.)
kiti	2x	2x	x(gyv.sk.)
Namų ūkio tipas:	x	x	x
vienišas asmuo	x	x	x
vienas suaugęs asmuo su vaikais iki 18 m.	x	x	x
sutuoktinių pora su vaikais	x	x	x
sutuoktinių pora be vaikų	x	x	x
kiti namų ūkiai su vaikais	x	x	-(prielaida)
kiti namų ūkiai be vaikų	x	x	-(prielaida)
Namų ūkiai su skirtingu vaikų skaičiumi:	x		x
visi namų ūkiai su vaikais iki 18 metų	x	-	x
su 1 vaiku	x	-	x
su 2 vaikais	x	-	x
su 3 ir daugiau vaikų	x	-	x
Gyventojų amžiaus grupės ir lytis:	x	-	x
visi namų ūkių nariai	x	-	x
vaikai ir jaunimas iki 17 metų (skirstomi į grupes)	x		x
18-59 metų	-(prielaida)	-	x
vyrai:	x	-	x
iš jų 60 metų ir vyresni	x	-	x
moterys:	x		x
iš jų 60 metų ir vyresnės	x		x

„x“ – duomenys yra, „x(gyv. sk.)“ – gyventojų skaičiaus rajonuose duomenys,

„2x“ – apskaičiuojama naudojant papildomus duomenis iš to paties tyrimo,

„-“ – duomenų nėra, „-(prielaida)“ – duomenų nėra, tačiau daroma prielaida.

Kaip matyti pateiktoje lentelėje, taikomi skurdo rodikliai yra: santykinis ir subjektyvus skurdas pagal gyvenamąją vietą, namų ūkio galvos socialinę-ekonominę grupę, namų ūkio tipą ir tik santykinis skurdas pagal namų ūkio galvos išsilavinimą, lytį, namų ūkius su skirtingu vaikų skaičiumi ir gyventojus pagal amžiaus grupes ir lytį. Šių grupių skurdo rodikliai jungiami su visuotinio surašymo atitinkamomis gyventojų charakteristikomis: demografinėmis (gyventojai pagal gyvenamąją vietovę, lytį, amžių) ir šeimų sudėties (pagal namų ūkio tipą, vaikų skaičių). Surašymo duomenys įgalina gauti kiekvienos savivaldybės gyventojų, reziduojančių mieste ir kaime, procentinę bei skaitinę išraišką. Sujungus NŪBT ir surašymo duomenis, gaunamas skirtingų gyventojų grupių skurdo pasiskirstymas pagal savivaldybes.

Lentelės rodikliai, kuriuos laisvai galima gauti iš abiejų duomenų bazių, aptariamai praktiškai sudarant skurdo žemėlapius. Tuo tarpu skurdo pasiskirstymo keliuose gyventojų grupėse nepavyko apskaičiuoti dėl NŪBT ir surašymo duomenų grupavimo skirtingumo arba tai pavyko padaryti remiantis įvedamomis prielaidomis. Visų pirma neįmanoma apskaičiuoti skurdo pasiskirstymo pagal namų ūkio galvos išsilavinimą, kaip ir namų ūkio galvos lytį, dėl surašymo ir NŪBT duomenų skirtingo grupavimo, t. y. visuotiniame surašyme parodomas kiekvieno asmens išsilavinimas ir lytis, tačiau nėra išskirta namų ūkio galvos, taigi ir jo/jos išsilavinimo, lyties. Nors šiame surašyme yra išskirtas asmeninis ūkis, tačiau surašant nebuvo reikalaujama, kad pirmasis, t. y. namų ūkio galva, būtų įrašomas didžiausias pajamas gaunantis asmuo (tokiu principu pildomos NŪBT anketos). Surašyme pirmą siūloma užrašyti: „vyrą ar žmoną (pageidautina iš vidurinės kartos, jei tai kelių kartų namų ūkis); vieną iš sugyventinių, gyvenančių namų ūkyje, kuriame nėra sutuoktinių poros; tėvą (motiną), kai vienas iš tėvų gyvena su savo bet kokio amžiaus sūnumi(-is) ir/ar dukterimi(-is); bet kurį suaugusį namų ūkio narį, jei netinka nei vienas iš išvardintų atvejų.“ (Surašymo darbuotojo vadovėlis, 2000, p. 51). Skurdo pasiskirstymas pagal šiuos parametrus būtų įdomus ir reikšmingas, tačiau neapskaičiuojamas. Šios problemos būtų galima išvengti operuojant pirminiais NŪBT duomenimis, t. y. žinant procentinę namų ūkių pasiskirstymą mieste ir kaime pagal namų ūkių galvos lytį ir išsilavinimą.

Skurdo teritorinį pasiskirstymą pagal socialines-ekonominės gyventojų grupes galima apskaičiuoti nepaisant to, kad visuotiniame gyventojų ir būstų surašyme nėra išskirta namų ūkio galvos. Naudojant papildomus duomenis iš NŪBT tai padaryti įmanoma.

Visuotiniame surašyme ir NŪBT skiriasi namų ūkio tipų grupės. Surašyme nėra aiškiai išskirta „kitų namų ūkių su vaikais“ ir „kitų namų ūkių be vaikų“ grupių. Taigi parodyti skurdo paplitimą pagal NŪBT išskiriamus namų ūkio tipus galima tik iš dalies arba remiantis prielaidomis. Dėl to nukentčia duomenų tikslumas, patikimumas. Surašymo anketa duomenų grupavimą pagal namų ūkių skaičių su vaikais/be vaikų leidžia, taigi šios problemos būtų galima išvengti naudojant pirminius surašymo duomenis.

Ir pagaliau sudarant skurdo žemėlapių pagal gyventojų amžių taip pat tenka daryti prielaidas apie 18–59 metų amžiaus žmonių santykinį skurdą, nes NŪBT to nepateikia.

Ši duomenų suderinamumo ir aprėpties analizė leidžia teigti, jog *visuotinio gyventojų ir būstų surašymo bei namų ūkių biudžeto tyrimo duomenys gali būti pritaikyti Lietuvos skurdo žemėlapiui sudaryti*. Kaip minėta, penki iš septynių namų ūkių biudžetų tyrime išskiriamų santykinio skurdo rodiklių ir trys subjektyvaus skurdo rodikliai dėl panašaus duomenų grupavimo ir/ar prielaidų naudojimo gali būti jungiami su visuotinio gyventojų ir būstų surašymo atitinkamomis charakteristikomis. Kad skurdo žemėlapių sudarymas įmanomas ne tik teoriniu, bet ir praktiniu lygmeniu, įrodoma jungiant atitinkamus abiejų tyrimų duomenis ir naujai apskaičiuotų teritorinių skurdo rodiklių pagrindu nubraižant skurdo žemėlapius.

2.5. Skurdo žemėlapiai pagal gyvenamąją vietą

2.5.1. Santykinio skurdo žemėlapis pagal gyvenamąją vietą. Duomenų suderinamumo analizė įgalina teorinį jungimą įgyvendinti praktiškai. 2001 m. santykinio skurdo rodiklis visoje šalyje siekė 16,5%, tačiau šio skaičiaus nepakanka norint matyti teritorinius skurdo skirtumus. Sudarant šį skurdo

žemėlapi buvo naudojami NŪBT (Namų ūkių biudžetų tyrimo rezultatai: sausis rugsėjis, 2003, p. 5) duomenys apie santykinio skurdo mieste ir kaime lygį.

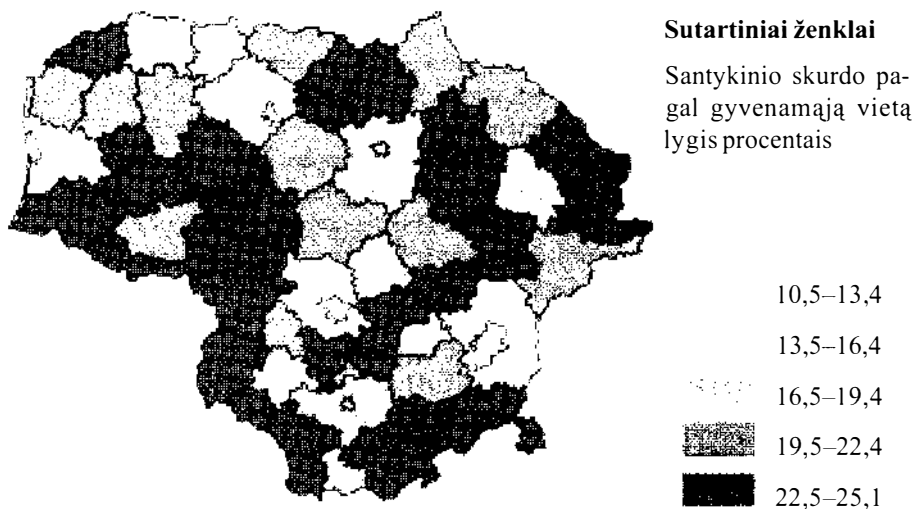
2001 m. santykinis skurdas kaime sudarė net 27,6%, kai tuo tarpu mieste buvo 11,1%. Be to, skiriasi skurdo rodikliai didžiuosiuose (santykinis skurdas sudaro vos 8,1%) ir likusiuose miestuose (kur skurdas siekia 15,2%).

Jungiant šiuos skurdo rodiklius su visuotinio surašymo duomenimis (Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Vilniaus apskrities kaimo gyvenamosios vietovės ir jų gyventojai, 2003, p. 42-43), kuriuose pateikiamas gyventojų skaičiaus pasiskirstymas kiekvienos savivaldybės mieste ir kaime, buvo gauti nauji teritoriniai skurdo rodikliai. Jie buvo apskaičiuoti pagal šią formulę:

$$S_i = \frac{m_i * x_i + k_i * y_i}{V_i}$$

kur S_i – skurdas i regione, m_i – mieste gyvenančių žmonių skaičius rajone i, k_i – kaime gyvenančiųjų skaičius rajone i, x_i – skurdo rodiklis mieste: didžiuosiuose miestuose lygus 8,1, o kituose – 15,2%, y_i – skurdo rodiklis kaime, kuris šiuo atveju yra 27,6%, V_i – visų gyventojų skaičius i rajone.

Naudojantis gautais rezultatais Lietuvos savivaldybės buvo sugrupuotos į penkias kategorijas, kurių pagrindu teritorinis skurdo pasiskirstymas pavaizduotas žemėlapyje (1 paveikslas). Kaip matyti, skirtumai tarp savivaldybių gana dideli – beveik 15 procentų. Mažiausi skurdo rodikliai pagal miesto-kaimo kriterijų yra didžiųjų miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių – savivaldybėse, tuo tarpu prie labiausiai skurstančių galima priskirti net 24 savivaldybes, kurių nemaža dalis telkiasi Lietuvos pietvakarinėje dalyje (Jurbarko, Šakių, Vilkaviškio, Kalvarijų ir kitos savivaldybės).

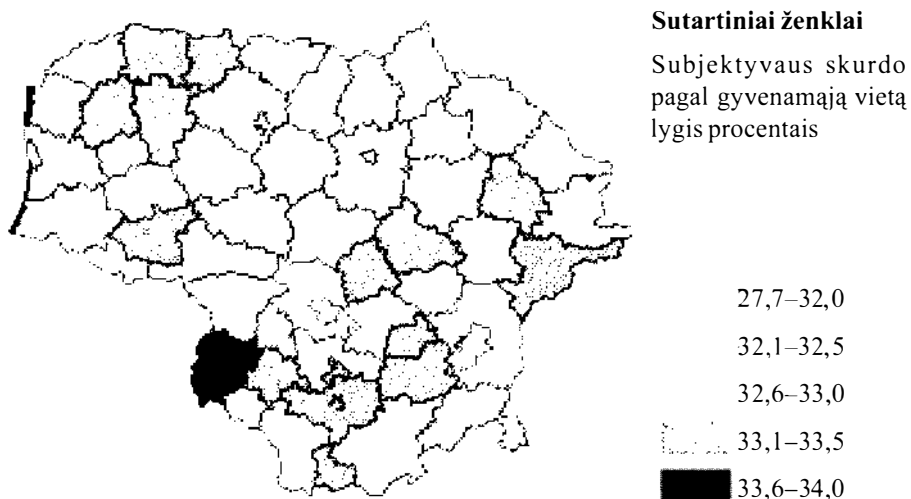
1 pav. Santykinio skurdo teritorinis pasiskirstymas pagal miesto ir kaimo kriterijų

2.5.2. Subjektyvaus skurdo žemėlapis pagal gyvenamąją vietą. Gyvenimo sąlygas bei kokybę galima nustatyti ne tik objektyviais rodikliais, bet ir naudojant subjektyvų vertinimo būdą, t. y. kaip patys respondentai vertina savo ekonominę padėtį. Subjektyvumas pasireiškia tuo, kad respondentai yra linkę nepakankamai vertinti turimas sąlygas, kadangi siekia gyventi geriau. Tokie vertinimai neatspindi šalyje vykstančių teigiamų pokyčių. Paprastai subjektyvi skurdo riba yra aukštesnė nei kitais metodais apskaičiuojamos skurdo ribos. Taip yra dėl skirtingas pajamas turinčių asmenų suvokimo

apie minimalius poreikius ir reikiamą sumą jiems patenkinti. Turtingųjų minimalūs poreikiai gerokai aukštesni nei skurstančiųjų. Be to, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad susiklostęs gyvenimo būdas mieste reikalauja daugiau išlaidų nei kaime. Dėl to, kaip atspindi 2001 m. NŪBT duomenys (Namų ūkių pajamos ir išlaidos 2001, 2001a p.128), subjektyvaus skurdo rodikliai tarp kaimo ir miesto gyventojų beveik nesiskiria (mieste – 33, kaime – 32%). Didžiuosiuose miestuose respondentų, kurie mano, jog yra vargšai ar net visiškai vargšai, yra net 33%, iš jų Vilniuje – 29%, o Kaune – 27%. Tuo tarpu kituose miestuose taip manančių yra daugiau – 34%.

Šie santykinio skurdo rodikliai buvo jungiami su surašymo duomenimis pagal pateiktą formulę. Pagal apskaičiuotus teritorinius skurdo rodiklius buvo sudarytas santykinio skurdo žemėlapis (2 paveikslas).

Šis žemėlapis vizualiai atrodo visiškai kitaip – daugiausiai gyventojų, priskiriančių save prie skurdžiai gyvenančių, yra Vilkaviškio rajono savivaldybėje, mažiausiai – Vilniaus ir Kauno savivaldybėse. Taip yra todėl, kad šiuose miestuose subjektyvus skurdo lygis yra mažesnis nei kituose. Didžioji Lietuvos savivaldybių dalis patiria 32,6–33,0% subjektyvų skurdą.

2 pav. Subjektyvaus skurdo teritorinis pasiskirstymas pagal miesto ir kaimo kriterijų

Taigi naudojantis namų ūkių biudžetotyrimo ir visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, yra galimas tiek santykinio, tiek subjektyvaus skurdo žemėlapių pagal gyvenamąją vietą sudarymas.

2.6. Metodikos taikymo problemos. Šio aprašomojo darbo tikslas buvo pasiektas. Įrodyta, kad Lietuvoje atliekamų tyrimų duomenų pakanka šalies skurdo žemėlapiui sudaryti. Tokio darbo galimybės parodytos sudarant labai supaprastintus skurdo žemėlapius. Juose matyti įvairių skurdo aspektų pasiskirstymas skirtingų miestų bei rajonų savivaldybėse – jau gautas kur kas aiškesnis, teritoriškai pasiskirstęs rezultatas. Tačiau yra tikslinga siekti labiau agreguoto skurdo žemėlapio sudarymo, t. y. tokio, kuris parodytų skurdo pasiskirstymą rajonuose ne pagal vieną, kaip yra šiame darbe (pvz., skurdo žemėlapis pagal amžių, skurdo žemėlapis pagal socialines-ekonomines grupes ir pan.), o pagal keletą ar net visus šiuos skurdo rodiklius bendrai. Gauti agreguoti skurdo teritoriniai duomenys, atsižvelgiant į bendras Lietuvos demografines, šalies ūkio, socialines vystymosi prognozes/tendencijas, gali būti prasmingai panaudoti skurdo stebėsenos ar net rengiamoms skurdo mažinimo politikos

priemonėms. Deja, tai padaryti šiame darbe sutrukdė sudėtingų ekonometrinių metodų taikymas. Norint gauti labiau agreguotą vaizdą, reikalingi itin geri didelės apimties duomenų analizavimo bei statistinių programų, tokių kaip SPSS, SAS, STATA įgūdžiai (A User's Guide to Poverty and Social Impact Analysis, 2003). Ribotas operavimas šiomis programomis neleido sudaryti išsamesnio skurdo žemėlapiu. Vis dėlto, kaip parodė tarptautinė praktika, taikant daugiafunkcinę regresiją tai padaryti yra įmanoma ir naudinga.

Sudarant skurdo žemėlapius, siekiant didesnės detalizacijos, kai kur išvestiniai rezultatai nutolo nuo 2001 m. šalies skurdo vidurkio. Kiekviena netiesioginių įvertinimų prielaida rezultata daro apytikslį. Juk skurstančių ir neskurstančių kaimo gyventojų proporcijos atskirose teritorijose gali būti šiek tiek skirtingos, o ne lygios vidutinei proporcijai šalyje. Kadangi šiame darbe žemėlapiai skirti bendram pažinimui, toleruojamos platesnės klaidų ribos.

Duomenų prieinamumas yra dar vienas žemėlapio sudarymo apribojimas. Naudojantis pirminiais tyrimų duomenimis, įmanoma sudaryti išsamesnį, įvairesnius skurdo rodiklius atspindintį skurdo žemėlapi. Kartu galimybė naudotis pirminiais duomenimis padidintų žemėlapių tikslumą, nes išsamūs duomenys leistų atsisakyti prielaidų.

Kaip vieną iš problemų reikia paminėti ir laiką, skirtą duomenų analizavimui ir sumavimui. Dėl didelės šio darbo duomenų apimties skurdo žemėlapio sudarymas reikalauja gana daug laiko. Taigi kuo daugiau surinkta duomenų ir kuo sudėtingesnė analizė, tuo brangesnis tampa žemėlapio sudarymas. Šalies skurdo žemėlapio sudarymas yra ne vieno asmens, o išties tyrimo institucijų darbas.

Išvados

1. Namų ūkių biudžetų tyrimo publikacijose, be disponuojamų pajamų, vartojimo išlaidų ir jų struktūrų, ilgalaikio naudojimo prietaisų bei kitų, pateikiami ir skurdo žemėlapio sudarymui reikalingi santykinio ir subjektyvaus skurdo rodikliai. Dėl šio tyrimo atlikimo dažnumo galima naudoti kiekvienų metų duomenis.

2. Visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenys grupuojami ir skelbiami iš viso šalyje, pagal administracinius teritorijos vienetų: apskritis, savivaldybės, miestus ir kitas gyvenamąsias vietas. Surašymas buvo atliktas 2001 metais, o kitas numatytas tik po 10 metų.

3. *Žemėlapi tikslinga sudaryti savivaldybės lygmeniu*, tuomet jis būtų tinkamas centrinės valdžios socialinei politikai: ji gali daryti įtaką padėčiai savivaldybėse per valstybės investicines programas ir skirdama dotacijas savivaldybių biudžetams.

4. Skurdo žemėlapiams sudaryti buvo taikomas namų ūkių biudžetų tyrimo ir visuotinio gyventojų ir būstų surašymo derinimo metodas. Šių dviejų tyrimų jungimas leidžia panaudoti kiekvieno jų dalį, tinkančią žemėlapio sudarymui: iš vieno – skurdo rodiklius, iš kito – gyventojų bei namų ūkių detalizuotus rodiklius. Svarbu atsižvelgti į šių tyrimų vienalaikiškumą.

5. Dėl namų ūkių biudžetų tyrimo ir visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenų grupavimo skirtumo skurdo žemėlapių sudarymui gali būti panaudoti ne visi namų ūkių biudžetų tyrime išskirti skurdo rodikliai.

6. Skurdo žemėlapių galimybių analizės pagrindu galima teigti, jog ***Lietuvos visuotinio gyventojų ir būstų surašymo bei namų ūkių biudžetų tyrimo duomenų pakanka šalies skurdo žemėlapiui sudaryti.***

7. Kombinuojant namų ūkių biudžetų tyrimo skurdo rodiklius su visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, apskaičiuoti nauji – teritoriniai – skurdo rodikliai, kurių pagrindu ***galima sudaryti penkis santykinio skurdo žemėlapius: pagal gyvenamąją vietą, pagal socialines-ekonomines grupes, pagal namų ūkio tipą, pagal vaikų namų ūkiuose skaičių ir pagal amžių.***

8. Sujungus abi duomenų bazes, ***galima sudaryti tris subjektyvaus skurdo žemėlapius: pagal gyvenamąją vietą, pagal socialines-ekonomines grupes ir pagal namų ūkio tipą.***

9. Sudarant supaprastintus skurdo žemėlapius ir siekiant didesnės detalizacijos, kai kur išvestiniai rezultatai nutolo nuo 2001 m. šalies skurdo vidurkio. Skirtinga tyrimų apimtis, skaičiavimo paklaidos bei prielaidų taikymas netiesioginiams įvertinimams rezultatai daro apytikslį.

10. Galimybė naudotis pirminiais abiejų tyrimų duomenimis leistų atsisakyti skaičiavimuose taikomų prielaidų bei panaudoti papildomus rodiklius sudarant skurdo žemėlapius. Tai garantuotų didesnę skurdo žemėlapių tikslumą.

Literatūra

1. *A User's Guide to Poverty and Social Impact Analysis* – Washington DC: World Bank, 2003. [žiūrėta 2004 05 18]. Prieiga per internetą: <[http://poverty.worldbank.org/files/12685 PSIA Users Guide - Complete - High_resolution - English - May_2003.pdf](http://poverty.worldbank.org/files/12685%20PSIA%20Users%20Guide%20-%20Complete%20-%20High%20resolution%20-%20English%20-%20May%202003.pdf)>
2. *Attacking Poverty* // World Development Report 2000/2001 - Washington DC: World Bank etc., 2002. [žiūrėta 2004 05 04]. Prieiga per internetą: <<http://www.worldbank.org/poverty/wdrpovertyreport/>>
3. *Benjamin D. Choosing a method for poverty mapping.* – Rome: Food and agriculture organization of the United Nations, 2003. [žiūrėta 2004 05 04]. Prieiga per internetą: <<http://www.povertymap.net/publications/doc/CMPM%20DAVIS%2013%20apr03%20sec.pdf>>
4. Calculating the Human Development Indices. *Human Development Report 2002* – New York, Oxford University Press: UNDP 2002. [žiūrėta 2004 05 06]. Prieiga per internetą: <<http://hdr.undp.org/reports/global/2002/en/pdf/backtwo.pdf>>
5. **Elbers C., Lanjow O.J., Lanjow P.** *Welfare in Villages and Towns: Micro-Level Estimation of Poverty and Equality* – Amsterdam: Department of Economics etc., 2001. [žiūrėta 2004 05 06]. Prieiga per internetą: <<http://www.wider.unu.edu/conference/conference-2001-1/Elbers%20-%20ec.pdf>>
6. **Henninger N., Snel M.** *Where are the poor? Experiences with the Development and Use of Poverty Maps* – Washington DC: World Resources Institute, 2002. [žiūrėta 2004 05 09]. Prieiga per internetą: <http://www.povertymap.net/publications/wherearethepoor/where_are_the_poor.pdf>
7. Human Development Indicators. *Human Development Report 2002* - New York, Oxford University Press: UNDP 2002. [žiūrėta 2004 05 06]. Prieiga per internetą: <<http://hdr.undp.org/reports/global/2002/en/pdf/backone.pdf>>
8. **Jesko H., Lanjow P.** *Using disaggregated poverty maps to plan sectoral investments* // PREMnotes – Washington DC: World Bank, 1998 May, number 5. [žiūrėta 2004 05 06]. Prieiga per internetą: <<http://www1.worldbank.org/prem/PREMNNotes/premnote5.pdf>>
9. **Jesko H., Lanjow J.O., Lanjow P., Poggi, J.** *Combining Census and Survey Data To Study Spatial Dimensions of Poverty: A Case Study of Ecuador* – Washington DC: World Bank, 1999. [žiūrėta 2004 05 05]. Prieiga per internetą: <<http://www.worldbank.org/html/extdr/offrep/cap-capprem/povpaperpeter.pdf>>
10. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Vilniaus apskrities kaimo gyvenamosios vietovės ir jų gyventojai - Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
11. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojų surašymai Lietuvoje – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Vyriausybės, 2000.
12. **Minot N.** *Generating disaggregated poverty maps: an application to Vietnam.* – Washington DC: International Food Policy Research Institute, 1998. [žiūrėta 2004 05 06]. Prieiga per internetą: <<http://www.ifpri.org/divs/mtid/dp/papers/dp25.pdf>>
13. *Namų ūkių pajamos ir išlaidos 2001* - Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Vyriausybės, 2001a.

14. *Namų ūkių biudžetų tyrimo rezultatai: sausis-rugsėjis 2001* – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2001b.
15. Namų ūkių gyvenimo lygis ir santykinis kurdas 2002 (informacinis pranešimas). *Namų ūkių biudžeto tyrimo duomenys* – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
16. OECD Social Indicators. Society at a Glance - Paris: OECD, 2002. [žiūrėta 2004 05 18]. Prieiga per internetą: <<http://www1.oecd.org/publications/e-book/8103051E.PDF>>
17. *Report on Indicators in the field of poverty and social exclusion* – Brussels: Social Protection Committee, October 2001. [žiūrėta 2004 05 18]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/jan/report_ind_en.pdf>
18. *Surašymo darbuotojo vadovėlis* – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2001.